

БЪЛГАРСКО СПИСАНИЕ ЗА ОБРАЗОВАНИЕ
БРОЙ 2
2014

BULGARIAN JOURNAL OF EDUCATION
VOLUME 2
2014

ОТПАДАНЕ НА ДЕЦА ОТ ОБРАЗОВАТЕЛНАТА СИСТЕМА – ПРИЧИНИ, ПРЕВЕНЦИЯ И РЕИНТЕГРАЦИЯ НА ОТПАДНАЛИ УЧЕНИЦИ

МИЛЕНА ДИМИТРОВА

Milena Dimitrova. CHILDREN DROPPING OUT OF EDUCATION SYSTEM –
REASONS, PREVENTION AND REINTEGRATION OF DROP-OUTS

Abstract: Professionals working in the field of education in Bulgaria are facing many problems and challenges related to education of children from ethnic minorities. It is necessary they be aware of the ethnic and cultural specificity, economic and pedagogical reasons, creating conditions for early exit from the educational system of these children. This knowledge will develop the ability of teachers and school management teams to identify problems at a stage where they can be eliminated through preventive measures.

Ключови думи: образование, деца, училище, отпадане от образователната система, причини, превенция, реинтеграция.

Keywords: education, children, school, dropping out of education system, reasons, prevention, reintegration.

Образованието заема централно място в ценностната система на съвременното българско общество. Процесите на модернизация и глобализация в него водят до повишаване на значимостта и необходимостта от образование и квалификация. В същото време проучванията показват, че голям брой деца напускат училище преждевременно. Това превръща отпадането от образователната система в значим социален проблем и налага изготвянето на стратегии за превенция и реинтеграция на отпаднали ученици.

1. Причини и предпоставки за отпадане на децата от училище

Понастоящем в нашата страна съществуват редица проблеми, които създават условия за отпадане на деца от образователната система. Изследванията показват, че голяма част от децата, напуснали училище преждевременно, са от малцинствен етнически произход (табл. 1).

Табл. 1. – Изследване, проведено от Витоша Рисърч през 2006г., чиито данни показват кои деца отпадат най-често от училище [2, с.3].

Причини за отпадането		К л а с	
		I – IV клас	V – VIII клас
1.	Деца от етнически малцинства	77,0 %	65,2 %
2.	Деца от семейства, които често се местват	39,3 %	28,7 %
3.	Бедни деца	29,3 %	27,0 %
4.	Деца, които не живеят с родителите си	20,9 %	28,8 %
5.	Деца на разведени родители и деца от непълни семейства	19,4 %	20,8 %

Етнокултурните особености при ромите до голяма степен се оказват предпоставка за отпадане на децата от училище. Основна причина за това е, че образованието не присъства в достатъчна степен като ценност в ценностната система на ромската общност. „Резултатите от изследването установяват, че доста от родителите от ромски произход смятат: „Нашите деца нямат нужда от образование” [2, с. 5]. Голяма част от родителите не са образовани и не считат за необходимост децата им да посещават училище. По този начин нагласата за липсата на значимост на образованието се пренася от поколение на поколение и навлиза дълбоко като цялостно разбиране в общността. Концепцията на родителите, че детето не се нуждае от образование, се отразява върху мотивацията му. Те проектират своите възгледи и убеждения върху детето, което постепенно усвоява техния модел и не възприема училището като ценност. Незаинтересоваността на родителите по отношение на образованието на децата е основен проблем, защото „родителите често не виждат перспективи техният живот и този на децата им да се подобри чрез по-високо образование” [3, с. 39].

Друга етнокултурна особеност в ромската общност, която съдейства за отпадане на децата от училище е традицията, свързана с ранните бракове. Момичетата на възраст около 12-13г. често спират да посещават

училище поради ранен брак, бременност или раждане. „От отпадналите от училище деца в количественото изследване, 12 % посочват като причина за прекратяване на своята образователна активност опцията „*омъжих се/ожених се*“ [3, с. 34].

Икономическите причини заемат важно място сред предпоставките за отпадане от училище. Според изследването на Витоша Рисърч от 2006 г., децата от ромски произход са най-засегнати от финансовите затруднения в семействата си. Те посочват като причина да напуснат училище това, че помагат в домакинските задължения (12,8 %), нямат средства за учебници и тетрадки (26,2 %) и нямат подходящо облекло (21,7 %) [2, с. 6]. Голяма част от ромските семейства нямат постоянен и сигурен доход. Често те разчитат на социални помощи и месечни детски надбавки, както и на временна заетост, за да издържат семействата си. Ниската трудова заетост при ромите се дължи основно на липсата на образование и квалификация. Именно това налага необходимостта от програми за ограмотяване и повишаване на квалификацията на ромите, както и програми за превенция на отпадането от училище.

Миграцията на семействата също би могла да доведе до отпадане от училище. Икономическата ситуация в страната често принуждава хората да търсят изход от бедността, като се преместят в друго населено място. Честото местене от едно място на друго затруднява адаптацията на децата, както в училище, така и в общността. В резултат на миграцията се налага „честа смяна на училищата и в крайна сметка води до понижаване на мотивацията им (на децата) към учене и последващо отпадане“ [2, с. 6].

Като друга икономическа причина за напускане на училище може да се разгледа трудовата експлоатация на децата от ромски произход. Поради финансовите затруднения в семейството, родителите често считат, че е наложително децата да се включат в изхранването му, преди да са навършили пълнолетие. „Видът на техния труд е в зависимост от населеното място, традициите, поминъка и големината на семейството. Някои деца обаче, се включват в трудови изяви не само в рамките на собственото домакинство, но и в различни форми на платен труд“ [3, с. 28]. Често децата биват въвличани в незаконни дейности, като просия, проституция и др., което ги поставя в риск не само от отпадане от образователната система, но и в риск от въвличане в рисково поведение и извършване на противообществени прояви.

Нарушенията в семейните отношения безспорно са един от факторите, които допринасят за отпадането от училище. При децата с разведени или разделени родители, както и при децата от непълни семейства съществува риск от отпадане от образователната система. „Отношенията между съпрузите и стресовите фактори в дома стават предпоставка за липса на интерес у децата към училището и за създаване на неблагоприятни условия за образование“ [3, с. 37]. Семейството може

да се превърне в основен рисков фактор, ако отношенията в него са деформирани. Обвиненията, разочарованията, заплахите, насилието между родителите дават отражение върху развитието на децата, които стават свидетели на тези отношения. Те възприемат този негативен модел на поведение и го прилагат в собственото си ежедневие. „Зато деца с нарушена семейна социализация, прояви на домашно насилие, липса на позитивен възпитателен стил и взаимоотношения, са предразположени към отпадане от училище” [3, с. 37]. Липсата на родителски авторитет води до усещане за липса на контрол у децата. Те постепенно започват да загърбват задълженията си в училище, да се отнасят несериозно към тях. Така децата губят мотивацията си да посещават училище и го напускат.

Съществуват и някои педагогически причини, които могат да доведат до напускане на училище преждевременно. Изследванията показват, че голяма част от тези деца (47 %) изпитват затруднения с възприемането и разбирането на учебния материал [2, с. 7] В резултат на това, те губят интерес да посещават училище поради усещането, че не се справят. Преживяването на неуспех предизвиква защитна реакция у детето, която в случая се изразява в бягство от затрудненията. Децата от ромски произход изпитват трудности с говоренето и разбирането на български език. Освен това, голяма част от тях не са посещавали детска градина или предучилищна подготвителна група. Поради тези причини, те изпитват сериозни затруднения още в началото на обучението си и често отпадат от образователната система между първи и четвърти клас.

2. Превенция на отпадането от образователната система

Множеството предпоставки за отпадане от образователната система налагат изготвяне на актуална стратегия за превенция. Превантивните мерки следва да се изготвят на база на рисковите фактори. От особено значение е стратегията за превенция да успее да обхване проблемните зони, водещи до преждевременно напускане на образователната система.

Политиките за превенция на отпадането от училище включват някои ключови мерки. Основно място заема осигуряването на положителен климат и добри взаимоотношения в училище. „Позитивната образователна среда е свързана с ясно дефиниране на правата, задълженията и отговорностите на участниците в образователния процес за осигуряване на условия за образование, благоприятстващо развитието на личността на всяко дете и ученик, както и с подобряване взаимодействието в образователните институции” [5,с.27]. Ясно поставените такива граници в училище, както и подобряването на взаимоотношенията между ученици и учители е от огромно значение за изграждане на чувство на приемственост и комфорт у децата. Важно е училищната среда да отговаря на техните потребности и да спомага за тяхната адаптация.

За да бъде успешна превантивната политика е важно да се създаде система за идентифициране на деца, при които съществува риск от отпадане от училище. За тази цел специалистите, работещи в образователните институции трябва да разпознават учениците, които са застрашени от отпадане, да идентифицират проблемите, които водят до такъв риск и да работят по посока предотвратяване на бъдещи проблеми с тези деца. Това изисква индивидуален подход към всеки ученик застрашен от изпадане и следователно огромен педагогически ресурс, с който повечето учебни заведения не разполагат.

За да се формира мотивация и стимул за учене у всички деца, образованието трябва да отговаря на техните потребности. По отношение на децата от малцинствен етнически произход, които трудно се справят с учебния минимум, е необходимо обучителните програми да се изготвят по начин, който да ги въвежда плавно в материала като се изхожда от равнището на техните знания. Учителите трябва да идентифицират конкретните трудности на децата, които водят до тяхната неуспеваемост и чрез отношения на партньорство и сътрудничество да им подпомогнат да ги преодолее.

Успеваемостта в училище на децата от някои етнически групи до голяма степен зависи от владееенето на българския език. Както вече отбелязахме, голяма част от тях не говорят и не разбират добре български език, когато постъпят в училище. Това се превръща в предпоставка за лоши учебни резултати и за тяхното отпадане на по-късен етап. Поради тази причина се налага разработването и реализирането на комплекс от мерки, които следва да осигурят решаването (или минимизирането) на този проблем във възможните най-кратки срокове.

Също така следва да се обмисли възможността от въвеждане на интеркултурно образование в училищата с различен етнически състав на учениците. То дава шанс на децата от различни етноси да опознаят взаимно техните особености и традиции и едновременно с това създава приемственост и толерантност във взаимоотношенията им. С оглед на езиковата бариера е необходимо въвеждането на допълнителни часове за обучение по български език. Това би намалило риска от отпадане, тъй като ще улесни децата, които не говорят добре езика да разбират какво изучават и по този начин у тях да се формира интерес към образованието.

Учениците, при които липсва мотивация за учене, трябва да видят ползата от компетентностите, които придобиват в училище, за да осъзнаят значимостта на образованието по пътя към професионалната реализация. За тази цел е важно децата да се ангажират и да бъдат въввлечени в обучението, да се провокира тяхната активност. „Активното участие на учениците в учебните часове е сигурно средство за повишаване на техния интерес, което от своя страна предпазва от отпадане.” [1, стр.10] За да се

предизвика интереса на учениците, учителите използват т.нар. интерактивни методи.

За да се намали риска от отчуждаване на децата от училище, ангажираността на родителите заема централно място. Превенцията на отпадане от образователната система е тясно свързана с комуникацията между образователната институция и семейството на детето. „Обикновено контактите с родители са свързани с очаквания за подкрепа от родителите, но не и с дейности за подкрепа на родителите, въпреки че в много от случаите с деца, застрашени от отпадане са необходими и такива дейности” [1, с. 9]. Самите родители често изпитват затруднения да се справят с възпитанието на децата си и се нуждаят от подкрепата на професионалисти. В повечето случаи, обаче, те не са готови да признаят необходимостта от такава помощ – това е сякаш да признаят, че не са добри родители. Затова е важно те да бъдат привлечени като партньори на учителите и заедно да работят върху формирането на детската личност.

Голям брой деца отпадат от училище поради липсата на средства в семейството. Финансовите затруднения на социално слабите семейства могат да бъдат облекчени чрез осигуряване на безплатни учебници, учебни помагала и материали, както и еднократна финансова помощ при записване в първи клас. Миграцията на семействата по икономически причини също е условие за риск от отпадане от образователната система. Както вече изяснихме, честата смяна на училището води до затруднения в адаптацията на детето. Поради тази причина следва да се обръща по-специално внимание на деца, които често сменят учебното заведение и местоживеенето си. Превантивната работа с такива деца може да се осъществява от училищни психолози или педагогически съветници, които да подпомагат тяхната адаптация на новото място.

Достъпът до образование следва да бъде равен за всички деца. „Политиката за всеобхватно, достъпно и качествено образование се отнася до всички български деца и ученици без оглед на тяхната етническа принадлежност” [5, с. 29]. Когато говорим за интеграция в образованието, освен децата от малцинствен етнически произход е важно да отбележим и децата със специални образователни потребности (СОП). Необходимо е педагогическият персонал в училището да има адекватна подготовка за работа с деца със СОП, както и способност за оценяване на индивидуалните им образователни потребности. При децата със СОП, както и при децата с увреждания съществува реален риск от отпадане от образователната система. Съвременното училище в повечето случаи не отговаря на потребностите на тези деца, следователно не обхваща цялостно този контингент. Затова е важно „изграждане на педагогическа и специализирана подкрепяща среда за всяко дете и ученик за осигуряване на приобщаващото образование” [5, с. 29].

Най-често програмите за превенция на отпадането от образователната система са фокусирани върху привличането и задържането на учениците в училище, повишаване на мотивацията на педагогическия състав в училището и привличането на родителите в партньорство. Съвкупността от изпълнението на трите основни задачи на превантивните стратегии дава възможност да се намали броя на децата, напускащи училище преждевременно.

3. Реинтеграция на отпаднали ученици

Програмите за превенция на отпадане от училище обикновено изискват много по-малък ресурс за осъществяването си, отколкото програмите за реинтеграция на вече отпаднали ученици. „Едно добре организирано училище, което умее да приобщава родителите, има ресурси да предлага по-широк спектър от образователни възможности извън едносменното обучение в клас и прилага модерни педагогически методи на работа (вкл. интеркултурно и интерактивно образование) е много добре екипирано за откриване на ранните сигнали за отчуждаване на учениците от училището” [1, с. 8]. За съжаление, когато това не се случи и отпадането на ученици е вече факт, е налице необходимостта от стратегии и програми за повторно приобщаване на отпадналите деца.

Преждевременното напускане на училище е резултат от множество проблеми, които са се появявали на различни етапи от живота на детето, но на тях не е било реагирано навреме. Поради тази причина осъществяването на програма за реинтеграция и постигането на реален успех не са гарантирани и изискват много усилия, както от училището, така и от страна на семейството и общността, в която живее детето. Децата, отпаднали от училище, често се оказват изоставени, безнадзорни, социално занемарени, с девиантни прояви и т.н. Това изисква мултидисциплинарна работа – социална, педагогическа, сихологическа - и екип от специалисти, който добре познава спецификата на проблема. Следователно в някои случаи е необходима намесата на социалните служби или неправителствени организации, които разполагат с добре подготвени професионалисти.

През 2012г. Министерство на образованието, младежта и науката обявява конкурс за разработване на проекти по оперативна програма „Управление на човешките ресурси”, финансиран от ЕС чрез Европейския социален фонд, като основна област на интервенция на проекта е реинтеграцията на отпаднали от образователната система ученици. Целта на проекта приобщаване на отпадналите деца и превенция на повторното им отпадане от училище, като са посочени някои основни задачи:

- идентифициране на отпаднали ученици по региони и типове училища;

- установяване на връзката между времето на отпадане (клас) и възрастта на учениците;
- диагностициране на основните причини за отпадане;
- разработване на гъвкави механизми за реинтеграция;
- мотивиране на отпадналите за връщане в училище;
- мотивиране на родителите на отпадналите да подкрепят тяхното връщане в училище;
- създаване на адаптивна приемна среда в училище;
- индивидуални програми за работа с върнатите в училище за запълване на празнотите и пропуските в учебното съдържание;
- приложение на специфични адаптивни програми за познавателна мотивация на детето и ученика;
- създаване на устойчиви механизми за работа с родителите на отпадналите ученици;
- допълнително обучение на учители и директори за работа с отпаднали деца и ученици, майчиният език на които не е български, с фокус към децата и учениците от ромски произход;
- допълнителни занимания с децата и учениците, за които българският език не е майчин [4].

Идентифицирането на отпаднали ученици чрез регистри в повечето случаи не дава резултат. „Освен на непълнотата и неточността на наличните регистри, това се дължи и на факта, че често домакинствата с отпаднали ученици нямат постоянен адрес или документи, живеят на чуждо място, обитават незаконни постройки без официален адрес или са без покрив” [1,с.11]. Едва в началото на програмата, специалистите се сблъскват с първата трудност в опитите си да върнат децата в класните стаи и често се налага да търсят от врата на врата, за да установят кои деца са напуснали училище преждевременно.

След откриване на детето трябва да се диагностицират причините за неговото отпадане от училище. При децата от малцинствен етнически произход те често се крият в семейството, затова е необходимо да се направи оценка на неговите ресурси. Оценка на дете в риск се изготвя от социален работник, който да установи какви са индивидуалните потребности на детето и взаимоотношенията в семейството. Тъй като родителите имат ключова роля, те трябва да бъдат ангажирани в процеса на реинтеграция. За тази цел, отговорността им като родители трябва да им бъде назована и те да бъдат привлечени за сътрудници на училищното ръководство. Това, разбира се, също се оказва трудност, тъй като голяма част от родителите на отпаднали деца са с нисък капацитет и нямат желание да поемат тази отговорност.

След като причините за отпадане са установени, започва разработването на индивидуална програма за работа с детето, която да отговаря на неговите нужди, да го мотивира да се върне в училище и да го

подпомогне в повторната му адаптация към училищната среда. Често това се оказва изключително трудно. Голяма част от децата са прекарвали много време извън образователната система и не изпитват нужда от това да се върнат в училище. Затова в много от случаите е необходима намесата на социален работник, който да служи за медиатор между семейството на детето и училището.

Намесата на социалните служби не е гаранция, че детето ще започне да посещава редовно училище. Затова са необходими специални мерки в педагогически план, които да успеят да го задържат в клас. „Взаимодействието в рамките на учебните часове рядко е достатъчно, затова извънкласните занимания в рамките на целодневна форма на обучение са препоръчителни” [1, с. 13]. Дете, което веднъж е напуснало училище, изисква много повече внимание от страна на учителския колектив. Включването му в извънкласни дейности и клубове по интереси, например, би могло да ангажира вниманието му и да го стимулира. Мотивацията на детето е изключително важна и играе основна роля при неговата реадaptация към училищния живот. Но това не винаги е възможно. В случаи, при които детето не успява да се реадaptира към училищната среда, то може да се обучава в индивидуална форма или т.нар. „частен ученик”.

Една от стратегиите, които би могла да задържи децата в училище е кариерното ориентиране и консултиране. То „подготвя младите хора за информиран избор, за практическата полза от придобитите компетентности. То представя и връзката между по-високото образование и възможността за по-добра реализация” [5, с. 30]. Освен професионално ориентиране, училището следва да предостави възможност за професионална квалификация, която да бъде обвързана с тенденциите на пазара на труда. Това е още един начин да се покаже на децата практическото приложение на техните знания и умения, придобити в училище, както и възможностите за реализация след завършване на дадена образователна степен.

Преждевременното напускане на училище е сериозен социален проблем, чието разрешаване изисква добре обосновани и адекватни мерки. Съществуват редица рискови фактори, които биха могли да доведат до отпадане от образователната система. Специалистите са изправени пред огромно предизвикателство в изготвянето на превантивни програми, които да обхващат цялостно рисковете. И тъй като проблемът е вече налице, е належащо да се изготвят актуални стратегии за реинтеграция на вече отпаднали от училище деца.

ЛИТЕРАТУРА

1. Колев, Д., Захариев, Б., „Отпадащите ученици в България” – доклад, изработен в рамките на проект “Създаване на модел за намаляване на отпадането от училище на ромските деца”, Център за междуетнически диалог и толерантност Амалипе.
(<http://amalipe.com/index.php?nav=publications&lang=1>);
2. Министерство на образованието и науката, Уницеф – Проект: Предотвратяване на отпадането от училище в България:
(http://www.nccedi.government.bg/upload/docs/Broshura_otpadasti_ot_uchiliste.pdf).
3. Нончев, А., Мондон, П., Донкова, М., Миленкова, В., Стракова, Л., Русева, Р.; „Причини за отпадане на децата от училище в България”, Изток-Запад, София, 2007.
4. Обява за изготвяне на проект по програма „Реинтеграция на отпаднали ученици в образователната система”, МОМН, 2012.
(<http://eufunds.bg/bg/page/58?programme=5&status=2&id=525>);
5. Стратегия за намаляване дела на преждевременно напусналите образователната система (2013-2020) – приета от Министерски съвет на 30.10.2013г.
(<http://www.strategy.bg/StrategicDocuments/View.aspx?lang=bg-BG&Id=870>).